

Kapliczki i krzyże przydrożne w przestrzeni mojej dzielnicy

RODZAJ LEKCJI:

lekcja w plenerze¹

GRUPA WIEKOWA:

szkoła ponadpodstawowa

METODA PRACY:

- wykład nauczyciela,
- wspólna praca z uczniami,
- samodzielna praca,
- podsumowanie lekcji,
- praca domowa.

CZAS TRWANIA:

1 godzina lekcyjna

CELE LEKCJI:

- Uczniowie rozumieją historię oraz funkcję kapliczek i krzyży przydrożnych.
- Uczniowie potrafią wskazać lokalizację krzyży i kapliczek w obrębie swojego miejsca zamieszkania lub w pobliżu swojej szkoły. Znają ich współczesne przeznaczenie i rosnącą popularność.
- Uczniowie rozumieją bogatą historię stawiania krzyży i kapliczek w kulturze i historii Warszawy oraz potrzebę ich ochrony i opieki.

POMOCE DYDAKTYCZNE:

Lista usytuowania kapliczek i krzyży przydrożnych na terenie Warszawy (zob. *Przydatne linki*).

¹ Temat lekcji można zrealizować również na zasadzie projektu edukacyjnego – grupy uczniów odwiedzają, fotografują i przedstawiają klasie historię danego obiektu. Można zachęcić uczniów do szukania kontaktu z osobami, które dbają o kapliczki i zebrać ich wspomnienia (stworzyć archiwum historii mówionej). Wtedy lekcja mogłaby mieć też swoją wersję stacjonarną, a zadaniem domowym byłoby przygotowanie krótkiego wystąpienia.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. WPROWADZENIE PRZEZ NAUCZYCIELA W TEMAT ZAJĘĆ (10 minut):

Wprowadzenie można zrobić w czasie wcześniejszej lekcji w szkole, tak aby zacząć od razu od wycieczki. Wcześniej należy także wybrać – najlepiej razem z uczniami – kilka kapliczek bądź krzyży przydrożnych (maksymalnie trzech) usytuowanych najbliżej szkoły, posługując się listą dołączoną do scenariusza.

Nauczyciel powinien wyjaśnić historię oraz znaczenie kapliczek i krzyży przydrożnych. Wskazuje na motywy ich powstawania i miejsce ich najczęstszych lokalizacji, a także objaśnia rolę fundatorów. Przedstawia ich mnogość w Warszawie, funkcje, jakie pełniły na przestrzeni wieków i jakie pełnią obecnie.

2. ROZWINIĘCIE TEMATU ZAJĘĆ (22 minuty):

Odwiedzając po kolei poszczególne lokalizacje, nauczyciel wraz z uczniami stara się wyjaśniać, skąd w danym miejscu znalazła się kapliczka i jakie były motywy jej powstania (np. czy jest to kapliczka wolnostojąca, usytuowana na fasadzie budynku, jakie mogło być znaczenie jej lokalizacji etc.). Nauczyciel może zapytać, jaka figura znajduje się w kapliczce, jakie figury najczęściej występują i z czym to jest związane (np. kult Matki Bożej). Po odwiedzeniu wybranych miejsc nauczyciel objaśnia uczniom, że jest to tylko kilka lokalizacji i na podstawie załączonej listy pokazuje uczniom, jak wiele tego typu obiektów znajduje się w dzielnicy czy w całej Warszawie.

Nauczyciel zwraca uwagę na współczesne znaczenie kapliczek, które szczególnie w ostatnich latach stały się atrakcją turystyczną – są chętnie odwiedzane i fotografowane. Coraz więcej osób i organizacji podejmuje akcje ich ratowania, zinwentaryzowania i otoczenia ich odpowiednią opieką (w tym konserwatorską). Być może na lekcję plenerową uda się wybrać taką kapliczkę, którą odnowiono i odmalowano, a figurę poddano konserwacji (powinno się pochwalić tego typu działania). Można też z drugiej strony wskazać, że część z nich nie doczekała się remontu i nadal jest w katastroficznym stanie. Dlatego potrzebne są akcje edukacyjne i społeczne w celu zachowanie tego typu dziedzictwa kulturowego.

3. REKAPITULACJA (5 minut):

Nauczyciel objaśnia uczniom, że tradycja wznoszenia kapliczek i krzyży przydrożnych ma bardzo bogatą tradycję zarówno w Warszawie, jak i w całej Polsce. Jest to bez wątpienia jeden z elementów naszego dziedzictwa kulturowego. Podkreśla, iż zarówno samo stawianie tego typu obiektów, jak i opieka nad nimi jest kultywowana od kilku wieków i trwa do dzisiaj. Wskazuje na potrzebę ich ochrony i możliwości wykorzystania jako atrakcji turystycznej. Nauczyciel zwraca uwagę, że współcześnie rzadko powstają nowe kapliczki czy krzyże. Zazwyczaj jest to związane z jakimś ważnym wydarzeniem dla danej społeczności, wsi, miasta czy całego kraju. Pewnym *novum* są krzyże powypadkowe, stawiane często przy drogach bądź umocowywane na drzewach.

4. ZADANIE PRACY DOMOWEJ (5 minut):

Nauczyciel przekazuje uczniom pracę domową: opisanie jednej bądź kilku kapliczek/krzyży przydrożnych, które znajdują się najbliżej miejsca zamieszkania ucznia (z wyłączeniem tych, które były omawiane na wycieczce). Krótkie wypracowanie powinno zawierać: opis obiektu, wskazanie lokalizacji, ewentualnej historii powstania oraz informacji uzyskanej od lokalnej społeczności (np. starszych sąsiadów).

BAZA WIEDZY DLA PROWADZĄCEGO ZAJĘCIA:

Geneza stawiania kapliczek i krzyży nie do końca jest wyjaśniona, a – co ciekawe – tradycja ich budowania jest nadal żywa. Jednak z całą pewnością możemy stwierdzić, że ich lokalizacja nigdy nie jest przypadkowa. Zazwyczaj stawiano je:

- w miejscu, w którym zdarzyło się jakieś tragiczne wydarzenie (za które często należało użyć odpustu),
- na granicach dawnych osad, wsi, parafii, pól, etc.,
- w różnego rodzaju przejściach, np. bramy, drzwi, progi, etc.,
- na frontowych częściach budynków w myśl zasady waloryzacji przestrzeni (przód jest dobry, jasny, tył jest niewidoczny, ciemny).

Początku stawiania tego typu obiektów można się dopatrywać już w czasach wznoszenia pogańskich słupów różnych plemion. W średniowieczu rozpowszechnione było stawianie kamiennych krzyży pokutnych, najczęściej na miejscu jakiegoś zbrodni (do dziś występują na Śląsku). Zwyczaj stawiania kapliczek również ma swój początek w tym okresie, jednak jego popularyzacja nastąpiła po 1506 r., kiedy to odbył się synod² w Abda, na którym zezwolono na odprawianie nabożeństw przy kapliczkach. Kolejny synod z 1621 r. zarządził aby w każdej miejscowości był krzyż. W XVIII w. na terenie całej Polski można już było odnaleźć mnóstwo kapliczek i krzyży przydrożnych. W kolejnym wieku kapliczki stawiane były często z przyczyn patriotycznych, szczególnie w okresie zaborów.

Fotografie P. Stryczyński

Krzyż na obelisku poświęconym zmarłym w Szpitalu Dzieciątka Jezus

Krzyż misyjny przy ul. Lindleya

Krzyż przydrożny Praga Południe ul. Targowa

W XX w. okres szczególnego rozkwitu kapliczek i krzyży przypadł na lata okupacji, wyjątkowe lata terroru i zakazów (w tym godziny policyjnej). Początkowo kapliczki i krzyże często przejmowały funkcję kościoła, szczególnie gdy ten był oddalony od danej osady czy wsi. To właśnie w tego typu miejscach mieszkańcy spotykali się na różnorodnych nabożeństwach (majowych, czerwcowych, Bożego Ciała, na odpustach, etc.). Bardzo często zatrzymywał się przy nich również kondukt żałobny, jak również żegnano tam idących do służby wojskowej. Motyw wojenny miał zresztą bardzo częste podłoże. Kapliczki i krzyże określały bowiem miejsca pamięci narodowej, poległych w powstaniach, mniejszych czy większych bitwach. W czasie wojny kapliczki służyły także jako skrytki na broń lub pieniądze, nierzadko był to również punkt wymiany tajnej korespondencji. Oprócz tego przy kapliczkach często odbywały się obrzędy ludowe, np. zaręczyny, błogosławieństwo przez rodziców, odpędzanie sił nieczystych, a nawet praktyki lecznicze.

² Synod – zjazd duchowieństwa; w niektórych religiach – kościelny urząd kolegialny.

A

Figura Jana Nepomucena Śródmieście
Pl. Trzech Krzyży

Kapliczka przyścienna – Śródmieście
ul. Marszałkowska 60

Kapliczka wolnostojąca Śródmieście
ul. Emilii Plater 14

Kapliczka wolnostojąca Praga
ul. Stalowa 34

Kapliczka wnękowa Śródmieście
ul. Emilii Plater 17

Matka Boska Passawska

Niezwykle rzadko wiemy, kto był wykonawcą kapliczki czy krzyża, choć czasami można odnaleźć informację o fundatorze danego obiektu. Lokalizacja kapliczek i krzyży przydrożnych nigdy nie była przypadkowa. Wznoszono je na rozdrożach dróg, granicach osad/wsi bądź w ich ścisłym centrum. Zachowane do dzisiaj w krajobrazie Warszawy krzyże i kapliczki pochodzą głównie z XX w., choć zachowały się obiekty nawet z XVIII w. (figura św. Jana Nepomucena na placu Trzech Krzyży). Najczęstszymi motywami ikonograficznymi są w nich Jezus Chrystus i Maryja. Zdarzają się jednak również osoby święte, np. św. Jan Nepomucen, św. Anna, św. Franciszek, św. Józef, św. Ekspedyt, etc.). Wszystkie te figury były i są nadal traktowane z dużym szacunkiem, nawet po ich częściowym bądź całkowitym zniszczeniu. Pozostałości krzyży palono, a figurki z kapliczek zakopywano na cmentarzach, współcześnie zaś zastępuje się je najczęściej gipsowymi odlewami.

Współcześnie przy kapliczkach spotyka się zazwyczaj lokalna społeczność, która jest najbardziej zaangażowana w opiekę i ochronę danej kapliczki czy krzyża. Odbywają się przy nich również msze święte lub mniejsze uroczystości kościelne, a nawet narodowe.

LITERATURA:

- Anna Beata Bohdziewicz, Magdalena Stopa, *Kapliczki warszawskie*, Dom Spotkań z Historią, Warszawa 2011.
- Bogna Kwiatkowska Baster, *Kapliczki i krzyże przydrożne w polskim krajobrazie*, Kraków: Wydawnictwo „Kier”, 2014.
- Maria i Andrzej Woźniakowie, *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne Grochowa, Kamionka i okolic*, Warszawa: Muzeum Warszawskiej Pragi – Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, 2009.
- Kamila Gillmeister, *Krzyże i kapliczki przydrożne czyli opowieść o świętych i przestrzeni*, Tczew: Fabryka Sztuk, 2015.

PRZYDATNE LINKI:

Zbiór warszawskich kapliczek – <http://warszawa.wikia.com/wiki/Kapliczki>

Fanpage „Warszawskie kapliczki podwórkowe” –
<https://www.facebook.com/Warszawskie-kapliczki-podwórkowe-157531904345515/>